

mot indítana el, amit semmiképpen sem lenne szabad vállalnunk. Egy ellenkező irányú, részleges reformra azonban, a középfokú oktatás kiterjesztésének megkezdésére, véleményem szerint mindenképpen rákényszerülünk, és ennek költségeit vállalnunk is kell.

AZ ÁLDOZAT EREJE

Nagyezsda Mandelstamról

„Vannak nők, kik rokonai a nyirkos földnek, lépteik fojtottan zokognak, ők kísérik a halottat a sírhoz, és ők köszöntik a feltámadottal.”

(O. Mandelstam: ÖNKÉNTLENÜL
GYÖNGÉDEN LÉP – Lator László
fordítása)

Nagyezsda Mandelstam VISSZAEMLEKÉZÉSEI-nek három könyve jelent meg. Az itt közölt emlékezés, A HAGYATÉK, a *harmadik könyvből* való, melyet 1987-ben Párizsban adtak ki. A VISSZAEMLEKÉZÉSEK első könyve tavaly jelent meg magyarul, Pór Judit szép fordításában.

A VISSZAEMLEKÉZÉSEK háttéréből – az előtérben természetesen a költő-társ Oszip Mandelstam személye áll – egy nem mindennapi erejű, de nagyon is a „földhöz” kötődő asszony képe bontakozik ki, akit „e világi” hivatásának betöltésében, a Mandelstam-hagyaték gyakorlati rafinériát sem nélkülöző mentésében és gondozásában egyáltalán nem gátol rendkívüli intellektusa, sokoldalú műveltsége, mellyel akár egyéni célok (például önálló irodalmi tevékenység) megvalósítására is képes lenne. Ehelyett Nagyezsda Mandelstam, ahogy VÉGRENDLET-ében írja, „a veszedelmes kéziratok megőrzésének jellegzetesen szovjet tudományát” sajátította el. A VISSZAEMLEKÉZÉSEK egyedi hangját a szerző gondolkodásának jó értelemben vett „egyszerűsége” adja: megnyilatkozásaiban nyomát sem találni a memoáriról nőkre gyakran jellemző érzelmes fellengzősségnek; Nagyezsda

Mandelstam éberén figyel a hétköznapiakat, de nem a hétköznapiak rabja, az irodalommal való foglalatosságát nem tartja magasztos tettnek, azt azonban nem engedi, hogy az irodalmat (és a költőt) bárki valamely praktikus cél, torz ideológia szolgálatába állítsa. Nyomorúságos sorsa ellenére is belsőleg szabad ember, s tudvalevő, hogy akkortájt a szabad gondolat olyan ritka volt, mint a fehér holló.

A VISSZAEMLEKÉZÉSEK első könyve Mandelstam halálával végződik. Tudomást szerzünk arról is – egy utalás formájában –, hogy a hrucsovi időszakban Mandelstamot is rehabilitálták, s özvegye ötezer rubelt kapott férje életéért, amit azonnal szétesztott azok között, akik 37-ben segítettek rajtuk. Ám ezzel Mandelstam rehabilitációja nem ért véget, sőt el sem kezdődött. A versek kiadására az özvegy csak homályos ígéreteket kapott, a megőrzött kéziratok összegyűjtésével és helyreállításával jóformán senki sem törődött. A Szovjetunióban először, Mandelstam halála után, 1962-ben jelent meg a költő néhány verse egy költészetnapvi versgyűjteményben, majd a hetvenes évek elején egy kis kötet a *Költők Könyve*

tára sorozatban. Nagyezsda Mandelstamnak köszönhetően viszont 1967-ben a szovjet kiadást megelőzte Mandelstam műveinek háromkötetes amerikai kiadása.

A HAGYATÉK című visszaemlékezést szintén 1967-ben fejezte be. A hagyaték vándorlásának története nem kevésbé az őrzők – a kor jó szándékú, ámbar az özvegy categoricus imperativusával nem mindig mérhető értelmiségiek – története is. Velük kapcsolatban nemegyszer szembeötlő az idősödő Nagyezsda Mandelstam rigorozussága, például Nyikolaj Hardzsijev esetében. Hardzsijev, a megszállott filológus – egyébként alakjában N. Mandelstam a kukacoskodó filológiát parodizálja – valójában nem sajátította ki végleg a Mandelstam-örökséget, a szovjet kötet megjelenése után, 1976-ban átadta az özvegynek a nála lévő kéziratokat, melyek ezután Amerikába, a Princeton Egyetem archívumába kerültek. Hardzsijev különben kitűnő tanulmányokat írt Majakovszkijról és a szovjet avantgárd költészet poétikájáról.

A Mandelstam-versek kéziratossága és ebből következőleg a költő ismertsége még verseinek nyomtatásban való megjelenése előtt egyértelműen Nagyezsda Mandelstamnak köszönhető. A versmásolás és -terjesztés a terror éveiben egyedüli módja volt annak, hogy az emberek színvonalas kortárs irodalomhoz jussanak. Az első könyvben így ír N. Mandelstam e „Gutenberg előtti időkről”: „Csak az vigasztal, amit Anna [Ahmatova – SZ. K.] mondott, hogy O. M.-nak nincs szüksége Gutenberg találmányára. Bizonyos értelemben csakugyan a nyomtatás előtti időkben élünk, egyre több az olvasója, másolatokban keringenek a versei országszerte.” (Pór Judit fordítása.) A mandelstami plebejus elvből (a költő verse mindenkié) az özvegy sosem engedett. Erről tanúskodik a harmadik könyvben publikált VÉGRENDELET, melyből kiderül, hogy az irodalmi hagyatékot nem akarja a gyűlölt államra hagyományozni, s hasonlóképp nem szeretné egy

személy gondozására bízni: „Kérem a Jövőt, hogy örökre, vagyis amíg egyáltalán adnak ki könyveket, és akadhatnak e verseknek olvasóik, bízva ezen hagyaték gondozásának a jogát azokra az emberekre, akiket egy külön dokumentumban fogok megnevezni. Számuk mindig tizenegy legyen, Mandelstam tizenegy soros verseinek az emlékére...” „Kérem azonban ezt a bizottságot, hogy minden eszközzel védelmezze a hagyatékot az államtól, és ne engedjen sem fenyegetőzéseinek, sem hízelkedéseinek. Életemet olyan korszakban éltem végig, amikor valamennyiünkötől azt követelték, hogy mindaz, amit csinálunk, »hasznot hozzon az államnak«. [...] Hogyan merészeli az állam önmagát egy szabad ember örökösévé nyilvánítani? És melleleg szólván, mi haszna van ebből az államnak? Kivált azokban az esetekben, amikor ennek az embernek az emlékezte elevenen él az emberek szívében, az állam pedig mindent megtesz, hogy azt onnan kitorolja...” (Nagyezsda Mandelstam: VÉGRENDELET. Kritika, 1989. június. Könczöl Csaba fordítása.)

Végrendeletében Nagyezsda Mandelstam szól egy paradoxonnak tűnő igazságról, az áldozat erejéről. A gyilkos mindig alábecsüli áldozatát, szemében a megtiport és lemészárolt mindössze „maréknyi lágerpor”. Mandelstam özvegye ezzel a pszichológiával magyarázza életben maradásának titkát és a kéziratok fennmaradását. A költő erejét Mandelstam gyilkosai – szerencsére – alábecsülték, s ezért „feledkeztek meg” róla is.

Azóta több Mandelstam-kiadás látott már napvilágot, de összes művei a Szovjetunióban mind a mai napig nem jelentek meg. Sahogy Nagyezsda Mandelstam visszaemlékezései tanúskodnak róla, nem kevés filológiai aprómunkát igényel a majdhogynem „népköltészet” gyanánt terjedő versek hiteles kiadása. Az 1980-ban elhunyt özvegy fennmaradt visszaemlékezései, jegyzetei, versértelmezései ehhez is nélkülözhetetlen segítséget nyújtanak.